

Seniorit epävarmoina kertojina

Päivi Markkola

Senioreiden joukossa on paitsi asiantuntijakertojia, faktatiedon kuvittajia ja opettajamaisia kertojia myös niitä, jotka voisi luokitella epävarmoiksi kertojiksi tai ilman kertomuksia kertoviksi. Kolmea edellistä kertotyyppiä olen kuvannut *Gerontologia*-lehden Kielen päällä-palstalla numeroissa 4/2021, 2/2023 ja 1/2024. Nyt päätteeksi vuorossa ovat seniorit, joille pitkä ja itsevarma kerronta on syystä tai toisesta haasteellista: he eivät joko ole tottuneet kertomaan, eivät usko omiin kertojankykyihinsä tai sitten heillä on sairaus, joka estää sujuvan kerronnan.

Havahduin aiheeseen, kun kuuntelin Kotimaisten kielten keskuksen nauhoitearkiston tallennetta Taavetista. Taavetti on syntynyt luovutetussa Karjalassa maanviljelijäperheeseen vuonna 1878, ja häntä on haastateltu 1960-luvulla, 85-vuotiaana. Nauhalla hän kertoo elämästään Karjalassa.

Taavetti tietää paljon vanhoista asioista, ja hän ilmiselvästi haluaa kertoa niistä, mutta hänen sanomisiaan hiertää jonkinlainen epävarmuus. Arkuus ei johdu huonosta muistista. Pitkin kerrontaansa hän vaikuttaa pyytelevän anteeksi, ettei osaa tehdä selkoa jostain asiasta niin kuin se on tapahtunut ja että hänen kertomansa on vain kuulopuhetta. Haastattelusta selviää, että Taavettia harmittaa edelleen, miten hän ei päässyt käymään kansakoulua eikä myöhemmin osallistumaan kokouksiin, joissa kunnan asioista päätettiin. Perhe asui syrjäkylässä, isä kuoli nuorena ja Taavetista tuli poikasena talon ainoa mies. Kylille ei joutanut. Taavetti toteaa suoraan jääneensä tyhmäksi, mikä nau-

halta kuultuna tuntuu erityisen koskettavalta mutta myös tyylyltä kohtalolta.

Koska Taavetti pitää itseään oppimattomana, hänen vanhuusiän kerrontansa leimautuu epävarmaksi silloin, kun hän kuvailee aikuisuutensa kunnallista ja poliittista elämää kotipitäjässään. Hän olisi halunnut osallistua sivistyneempien ihmisten keskusteluihin ja kenties nostaa siten sosiaalista asemaansa. Mielenkiintoista on, että hän todennäköisesti osaisi kuvailla yhteiskunnallisiakin asioita, joista hän on koko ikänsä ollut kiinnostunut, mutta koulun väliin jääminen tuntuu estävän sujuvan kerronnan. Hän kokee, ettei osaa selittää asioiden oikeaa laitaa eikä tiedä oikeita sanoja. Mutta kun Taavetti kuvailee perimätietona siirtynyttä muistoja ja perheensä historiaa, hänen ajatuksensa ja mielipiteensä ovat varmoja, vaikka kyseessä on yhtä lailla muilta kuultu toisen käden tieto.

Myös nuorempien polvien siirtokarjalaisenioreista löytyy epävarmoja kertojia ja ilman kertomuksia kertovia. Heitä olen haastatellut itse vuosituhannen vaihteen molemmin puolin, ja käytän heistä tässä peitenimiä.

75-vuotias Hilma hyödyntää epävarman kertojan olemusta toisella tavalla kuin 1960-luvulla haastateltu Taavetti. Hilma asemoi itsensä haastattelussa tiedonantajaksi – ei kuitenkaan asiantuntijaksi – ja minun tiedonkerääjäksi. Siksi hän saattaa toisinaan mainita esimerkiksi talvisodan evakkoajasta kertoessaan, ettei muista, kuinka kauan he jossain asuivat, mutta että monet aiemmin haastattelemani evakot ovat varmasti asiasta jo kertoneet. Hänen ei siis

välttämättä tarvitse muistaa, koska joku muu on muistanut hänen puolestaan.

Erityisen hanakasti Hilma tukeutuu kuusi vuotta vanhempaan ystäväänsä Hannaan, sillä hänellä on kuva Hannasta hyvämuistisena ja taitavana kertojana. Hanna on kotoisin samasta kylästä kuin Hilma, ja siksikin hän ajattelee ystävänsä tietävän samoista asioista. Kun kysyn lyhteidenteosta, Hilma toteaa, miten *Hanna varmast muisti paremmi ne hommat*. Siirapinkeitosta puhuttaessa Hilma ihmettelee, *eikö Hanna kertonu siitä?* Kaurakiisselin keiton selvityskin päättyy Hilman innostuneeseen päätökseen: *pittää oikee Hannalta kyssyy että ko häää muistaa paremmi!*

Hilma sanoo Karjalan asioiden unohtuneen siksi, että hän joutui evakkotaipaleelle jo 13-vuotiaana. Haastattelussa paljastuu myös toinen syy ”muistamattomuudelle”: Hilma kertoo poikansa kirjoittaneen vanhempiansa elämäntarinasta *muistel*on. Tällöin fokuksessa on ollut talvi- ja jatkosodan jälkeinen aika, jolloin puoliset yhteiselonsa aloittivat, eikä näissä muistoissa Karjala saa sijaa. Näin ollen Hilma on harjaantuneempi muistelemaan tuoreempaa aikaa, ja se synnyttää paikoin epävarmaa kertontaa lapsuusajoista.

Myös ilman kertomuksia voi kertoa. Tällainen seniori mieltää yleensä haastattelun tiukasti kysymyksiin vastaamiseksi (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005). 75-vuotias Helli suhtautuu haastatteluun ystävällisesti ja positiivisesti, vaikkei hän kerro elämästään kuin tapahtuman-sirpaleita. Hän on työskennellyt koko ikänsä asiakaspalvelijana, ja myös minua hän kaiketi halusi palvella mahdollisimman hyvin vastamalla lyhyesti kysymyksiini ikään kuin olisin ollut tekemässä lomakekyselyä. Tyylikkäästi pukeutunut Helli antaa haluttuja tietoja hivenen pidättyväisenä ja herttaisesti hymyillen, muttei ryhdy sooloilemaan tiedoillaan ja kokemuksillaan. Haastattelun tunnelma on koko ajan hyvä ja rento.

Helli on valmistautunut tapaamiseemme, koska hän on kerännyt pöydälle muutamia valokuvia lapsuudestaan. Tajusin myöhemmin,

että mustavalkoiset otokset kahlitsivat hänet liikaakin tietynlaiseen menneisyyteen, siihen, joka kuvista välittyi myös minulle. Aivan kuin hän ei olisi voinut poiketa kehysten ulkopuolelle ja kertoa sellaista ”ylimääräistä”, mitä kuvissa ei näkynyt tai mikä kuvanottohetken tapahtumaan oli johtanut. Miksi kotipihan rakennus oli palanut? Mitä tapahtui pikkulottien marssin jälkeen? Näitä kysymyksiä en kysynyt, mutta Helli olisi oma-aloitteisesti voinut avata kuvien historiaa ja sitä kautta omaa elämäänsä. Valokuvien on yleensä todettu toimivan muistelukerronnan laukaisijoina (Raninen-Siiskonen 1999; Latvala 2005).

77-vuotiaan Antin haastattelu antaa totuudenmukaisen kuvan siitä, mitä kaikkea jää sanomatta, kun kyky kertoa hiipuu. Antin kielelliset muutokset ovat suurempia kuin normaalissa ikääntymisessä ja kenties jonkin muistisairauden aiheuttamia (ks. Pekkala 2020). Tämän huomasin heti haastatteluun saavuttuani, en aiemmin puhelimesta tapaamisesta sopiesamme. Toisinaan Antin ajatus katkesi ja hän lipui tavoittamattomiin.

Uskon, että Antti olisi kertonut mielellään elämästään, sillä hänen kerronnastaan oli aistittavissa huumoria ja lämpöä menneitä aikoja kohtaan. Itse asiassa pieniksi ironisiksi heitoiksi tulkitsemani haastattelun kohdat viittaavat siihen, että Antti on nuorempana ollut eloisa ja hauska juttumies. Hänen kykynsä tuottaa pidempiä kertomuksia on kuitenkin heikentynyt ja ainakin haastattelutilanteen näkökulmasta hävinnyt, ja hänen kerrontansa koostuu lyhyistä vastauksista ja vielä lyhemmistä spontaaneista kommentteista.

Antin tapaamisessa hänen paikalla olleella tyttärellään oli suuri merkitys haastattelun onnistumisessa. Usein tyttären kysymys tai jonkin sanan maininta sai Antin puhumaan enemmän. Tyttären kommentit auttoivat monessa kohdassa ymmärtämään, mitä Antti tarkoittaa. Hän myös rohkeni kysyä isältään asioita, joita minä en olisi vieraana kehdannut kysyä.

Myös 91-vuotiaan Marian sairaus vaikuttaa kerrontakykyyn, vaikka hänen muistinsa toimii

kirkkaasti. Hän kertoi minulle heti saapuessani, että hän on saanut kaksi aivoinfarktia ja joutuu toisinaan etsimään sanoja. Keskustelumme kasvokkain sujui kuitenkin ongelmitta, ja tunnelma oli hyvin välitön. Haastetta kohtasin vasta purkaessani nauhan sisältöä sanatarkasti paperille, kun lämmin ja huumorintajuinen Maria ei enää ilmeillään ollut vastapäätä selventämässä sanomaansa.

Informanttinsa voi toki valita, mutta murteen ja puhekielen tutkijana olen halunnut, että aineistossani näkyy ja kuuluu laidasta laitaan koko eletyn elämän kirjo. Kaikkien tutkimukseen valittujen seniorien ei tarvitse olla sujuvia ja selväsanaisia kertojia, sillä se ei vastaa todellisuutta. Kaikki yksilöt ovat tutkimisen arvoisia ja heidän äänensä ansaitsee tulla kuuluviin (Lindholm 2016). Sain vahvan käsityksen siitä, että ainakin Maria nautti tapaamisestamme ja se toi piristystä hänen yksinäisiin päiviinsä. Hän oli hyvin innostunut kertomaan vaikeita-kin vaiheita sisältäneestä elämästään.

Jos seniorihaastateltava ei puhu paljon eikä intoudu omaehtoiseen kerrontaan, tutkija ryhtyy yleensä etsimään vikaa itsestään, vaikka ymmärtäisikin puhujanluonteiden erilaisuuden. Kysyinkö vääränlaisia kysymyksiä vai enkö ollut toivottu vieras? On kuitenkin olemassa pidättyväisiä puhujia, jotka eivät halua kertoa mielipiteitään tai jotka antavat vain täsmävastauksia kysymyksiin. Toisaalta henkilö, joka ei kuvaile laajasti tapahtumia, saattaa olla tottuneempi argumentoivampaan kyselytapaan ja siihen, että hänet haastetaan keskustelemaan ja perustelemaan mielipiteensä. Tutkija ei voi

haastattelun aikana kasvattaa hiljaisen harkitsevasta kertojasta nopeatempoista höpöttäjää, eikä se ole tarpeenkaan.

Opin myös sen, miten vaitonaisenkin yksilön lyhyistä vastausten puroista kehkeytyy lopulta leveä elämänvirta.

Kirjoittaja

Päivi Markkola, FM, väitöskirjatutkija
Helsingin yliopisto
paivi.markkola@helsinki.fi

Kirjallisuus

- Hyvärinen M, Löyttyniemi V. Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa: Ruusuvuori J, Tiittula L, toim. Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 2005:189–222.
- Latvala P. Katse menneisyyteen: folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005.
- Lindholm C. Keskustelunanalyysi ja etnografia. Teoksessa: Stevanovic M, Lindholm C, toim. Keskustelunanalyysi: kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta. Tampere: Vastapaino, 2016:331–48.
- Pekkala S. Ikääntymiseen ja muistisairauksiin liittyvät kielelliset muutokset. Teoksessa: Hippi K, Mäntynen A, Lindholm C, toim. Vanhuus ja kielenkäyttö. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2020:145–90.
- Raninen-Siiskonen T. Vieraana omalla maalla: tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1999.